

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ

ՔԱՂԱՔԱՎԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ ԸԱԲԱԹ 7 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1868

ԹԻՒ 846

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ, 7 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Իրարու նախանձաւոր երկու մեծ տէրութեանց՝ այսինքն Գաղղիոյ և Բրուսիոյ մէջ պատահելու պատճառով երկուքը առայժմ հեռացած կերևի զանազան հիմնաւոր պատճառներով, որոց մէկն ալ Մեծին Բրիտանիոյ կառավարութեան քաղաքական ընթացքն է այս խնդրոյն նկատմամբ: Արտ Սթանլէյ, որ Անգլիոյ արտաքին գործոց անուշն էր, իւր մէկ անգամ խոստովանեց իր անհամաձայնութիւնը մէջ բացարձեց այս քաղաքական նուիրումը, որ բոլորովին նպատամատոյց է Բրուսիոյ կառավարութեանը. քաղաք յիշեալ աղնուական լրտար կը հաստատէ թէ բոլոր Գերմանիոյ կատարելագոյն միաւորութիւնը ընդ իշխանութեամբ Բրուսիոյ՝ անպատճառ ՚ի գործ պիտի դրուի. ըստ որում այս միաւորութիւնը՝ Վիլլամ Թագաւորին բնական ժառանգութիւնն է, զոր ձեռք պիտի բերէ քիչ մը համբերութեամբ: Իսկ Գաղղիոյ կառավարութիւնը՝ մանաւանդ քիչ մը ժամանակ ևս անցնելէ ետև, լաւ պիտի համոզուի թէ յիշեալ միաւորութիւնը՝ զոր արդիւնք է կոչուէ, անհրաժեշտ գործ մըն է, և բոլորովին անուշուտ պիտի ըլլայ իրաց այս բնական ընթացքին դէմ մաքառիլ: Արտ Սթանլէյ վերջապէս խրատ կուտայ Գաղղիոյ կառավարութեանը՝ որ իւր գրայիւն այսինքն Բրուսիոյ տէրութեան մեծնալուն և զօրանալուն վերայ պէտք է որ համբերութիւն ընէ՝ Աստուծոյ կամքն այս է եղբւր ըսելով, մանաւանդ որ Գաղղիան իւր բազմաթիւ ժողովրդով, իւր ամբառ ճոխութիւններով և իւր մեծամեծ օգտակար միջոցներով ոչ նուազ մեծ և ոչ նուազ զօրաւոր է քան Վրուսիան:

Գերմանիոյ միաւորութեան ինչոյն նկատմամբ Անգլիոյ քաղաքականութիւնը այսպէս ըլլալով, որուն համաձայն կերևին մեծ տէրութիւնները, հարկաւ պատերազմի երկիւղը՝ առայժմ տխրացած և հեռացած կը համարուի Լուրդայէն, մանաւանդ որ

խաղաղասիրական համակրութիւնները թէ՛ Գաղղիոյ և թէ՛ Բրուսիոյ ժողովրդոց մէջ երթալով կը թաւառուին և կը հաստատուին:

Մտ օրերս Բարձրագոյն Գրան Զէլլատայի կառավարութեան հետ ունեցած յարաբերութիւնները սպանալի կերպարանք մի ստացան Աթէնքի դահլիճին ապօրինաւոր մէկ ընթացքով. որ օսմանեան կառավարութեան խոհական համբերութեանը վախճան սաւառ պատճառ եղաւ: Աթէնքի մէջ կամաւոր երեսասարգաց զինուորագործութիւնը ՚ի նպատակ Երտի ապստամբութեան՝ այն աստիճան աճեցաւ, որ յիշեալ մայրաքաղաքին օսմանեան դեպքան Փոթիաէս - Վէյը պարտաւորեցաւ բողոքելու այս թշնամական յայտելի ընթացքին դէմ. մանաւանդ որ հէլէնացի կանոնաւոր շատ զինուորներ ևս այս կամաւոր զինուորաց կարող կը գտնուին: Զէլլատայի կառավարութիւնը գոհացուցիչ պատասխան մի չտալով դեպքանին բողոքագրոյն, Բարձրագոյն Գրանը որոշեց վերջնազիր մի յուզարկելու Աթէնքի կառավարութեանը: Այս վերջնազրոյն եթէ օրինաւոր պատասխան մի չտուի, օսմանեան կառավարութիւնը Զէլլատայի հետ ունեցած յարաբերութիւնները պիտի դադրեցնէ, հէլէնական նաւուց արդէք պիտի դրուի որ Թուրքիայի նաւահանգիստները չմանեն, և հէլէնացի հպատակները օսմանեան երկիրներէն պիտի արտաքսուին:

Այս խիստ բայց իրաւացի կարգադրութեանց լուրը ոչ սակաւ վախ պատճառեց ամեն տեղ բոլոր հէլէնացւոց և անոնց հետ առևտրական և ուրիշ յարաբերութիւններ ունեցող անձանց: Այսու ամենայնիւ կը յուսացուի թէ հէլէնական կառավարութիւնը ինքզինքնից դալով և իւր ապօրինաւոր ու յանդուգն ընթացքին ազատելի հեռուութիւնները աչաց առջև բերելով, Բարձրագոյն Գրան յուզարկած վերջնագրոյն օրինաւոր պայմանները կը ընդունի, որ հեռուեալներն են:

1. Յոստատանը պէտք է որ ցրուէ հէլէնացի կամաւոր զինուորաց խումբերը և յետ այսորիկ արգիլէ անոնց կազմութիւնը:

2. Ծովասպատակ շոգեհաւը Լեւոսի կոչուած շոգեհաւու զինուորացի նաւահանգստաց մէջ:

3. Վիսաուց փոխադրութիւն մի տրուի Սիրայի մէջ սպանուած օսմանեան պաշտօնակալաց (օֆիսիէ) ընտանեացը, և յանցաւորները պատժուին:

4. Կրետացի դերձաստանները կարող ըլլան համահարձակապէս ՚ի նաւ մանելու՝ իրենց հայրենիքը վերադառնալու համար:

5. Պէտք է որ զինուորատունը բացորոշ կերպիւ յանձնառու ըլլայ ՚ի գործ դնել ապագային մէջ զաշնագրութիւնները որ հաստատուած են Զէլլատայի կառավարութեան և Թուրքաստանի մէջ, ինչպէս նաև ազգաց մէջ հաստատեալ օրէնքները:

Ինչպէս կը տեսնուի, այս սրամանաց գործադրութիւնը ծանր դժուարութիւններ կը պարունակէ զինուորատանի կառավարութեան համար, այսու ամենայնիւ կը յուսացուի թէ մեծ տէրութեանց միջամտութեամբը գործքերը բարեկամաբար և խաղաղութեամբ պիտի կարգադրուին: Լուրդայէն հասած հեռագրական լուրերը այս յոյսը մեծապէս կը հաստատեն. և Փարիզի Սիմիլիէօր պաշտօնական օրագիրը Թուրքաստանի և զինուորատանի վրայօք խօսելով այսպէս կըսէ. «Բարեբաղդ կը համարուի զմիւ տեսնելով զհամաձայնութիւնը որ հաստատեալ է ՚ի մէջ մեծ տէրութեանց՝ գործքերը խաղաղասիրական կերպիւ կարգադրելու համար»:

Անգլիոյ մէջ աղղային նորընտիր երեսփոխանաց խիստ մեծազոյն մասը աղատասիրական ըլլալով՝ միտք Տիգրայէլիին նախադասութեան ներքև եղած պաշտօնէից խորհուրդը իւր հրաժարականը առաւ խմբովին, և վեհափառ Թագուհւոյն հրամանագրովը նոր խորհուրդ մի կազմուեցաւ միտք Վէլտըսթընիին նախադասութեամբ, որ ազատասէր կուսակցութեան գլուխն է: Արտաքին գործոց պաշտօնն ալ ըրտ Բլէ-

Յ Ե Ր Ե Զ Ե Ը Ե Թ Ե Կ Ե Լ Ե Մ

Յ Ե Ր Ե Զ Ե Ը Ե Թ Ե Կ Ե Լ Ե Մ

(Եւրոպական լուրեր և վերջ:)(1)

Կան յիշուի ստան մէջ այնպիսի բաներ՝ զորս Հայոց եկեղեցին Հոռոմական եկեղեցւոյ գործածած բռնակողմ շրջադարձեր. սակայն երբ միտք քիչ մը ընդարձակ խօսքով յայտնել պէտք ըլլայ՝ երկու եկեղեցեաց դաւաճութիւնը նոյն կը դասուի. տարբերութիւնը միայն բաւերու վրայ կը մնայ, որ տարբերութեանց ամենէն չընչին է. և երբ այս բաւերուն ալ իւրաքանչիւր լիզուաց մէջ արմատական ստուգարանութիւնը հետազոտուած ըլլանք՝ կը գտնուին որ Հայք իրենց լիզուով գործածած բռնակողմ ձգելով ուրիշ բաւ գործածին նէ՛ խօսուածը՝ նին մտքութեան քիչ մ'աւելի կը մտնենայ. նոյնը ի մայրի հոռոմականաց համար ալ երբ իրենց գրուցուածքը փոխեն: Ասոր օրինակները գործոյ մէջ ընթերցողը կրնան գտնել. ետքն ըսելիքնիս հոս կանխելու հարկ չկայ: Քննութեան առած գրքերնուս հեղինակին գտած հիմնական անուանած տարբերութիւնները ստանկ բաներ են. ճշդիւ խօսելով դաւանութեանց մէջ տարբերութիւն չկայ:

Այս վերապատուելի հեղինակը Հայոց եկեղեցւոյն վրայ այսպիսի մտքութիւններ ձգելու համար պիտտ առաջ եկեղեցւոյն անունը փոխելու ձեռք կը զարնէ, և Էջմիածնական եկեղեցի կանուանէ. անուն մը՝ որ մինչ չեւ ասոր օրը նոր է և անձանօթ. ուստի և մենք ալ որ Հայոց սուրբ եկեղեցին ՚ի սուրբ Առաւորչէն աւանդ-

եալ դաւանութեան և աւանդութեանց հաւատարմ կը ճանչնամք, չեմք կրնար ընդունիլ(1). առաջուց ՚ի վեր գործածուած անունը պիտտմք, որ է Լուսաւորքական. զոր և Ռուսները որոյ իշխանութեան տակն ըլլալով սուրբ Էջմիածին, հոգովական շեղող հայերը Էջմիածնական կոչելը քաղաքական նկատմամբ իրենց բանին շատ ազիկ պիտի գար, միշտ իրենց պաշտօնական գրուածոց մէջը Գրիգորեան եկեղեցի և Գրիգորեան Հայք կանուանեն, որ դարձեալ Լուսաւորքական ըսել է: Ուրիշ մէկ կողմէն ալ մտածելով՝ այս Լուսաւորքական կամ Գրիգորեան բառն ալ աւելորդ կըսեպեմք. ըստորում այս սուրբ եկեղեցւոյն անդամ շեղող հայագրիւնին իրենց որոշիչ անունն ունին՝ կէսք Հոռովական և կէսք Բողոքական Հայ անուանելով. որով առանց որոշիչ անունան պարզապէս Հայ ըստելով ինքնին Լուսաւորքական սուրբ եկեղեցիէն չըստուած հայերը կրնան ինքն: Ասոր համար ինչպէս կըսեմք, Ռուսաստանի իմաստուն և խոհեմ եկեղեցականը նոյն կառավարութեան պաշտօնական գրուածոց մէջ գործածուած Գրիգորեան բառը վերջընելով առանց ուրիշ անունի մը պարզապէս Հայ ըսել տալ կը սորոշին:

Վերապատուելի հեղինակին հնարած Էջմիածնական բառը մեղի ծաղրական ալ կերևի. իր գրքին մէջ բռնած ընթացքին ալ չհամաձայնի: Թէ որ Էջմիածնական ըսելով հոռովական և բողոքական շեղող հայերը հաս-

(1) Կան քանի մի անձինք՝ որ ձեռքերնին գրիք բրուցելու կարող գտնելով հեղինակ այ կոչած են, և Հայաստանեայց Լուսաւորքական սուրբ եկեղեցին՝ որուն գիրքեր անգամ կը գրաւանին, Էջմիածնական անուանելով կը զոյգեն որ քսածին չգիտցող անփախերէն են:

կընալ կուզէ նէ՛ ինչպէս որ է իր կամքը՝ այս կոչումը սուտ ըլլալուն համար ծարրելի է. որովհետև Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ ընդարձակութիւնը կամիտութիւն է: Հայոց եկեղեցւոյն տեսանելի հոգեւորական գլուխը սուրբ Էջմիածին նաեւուն համար է անուշա՝ որ նոյն, եկեղեցւոյն այս նորահար անունը տուած է: Բայց անգլին երկու կաթուղիկոս ալ ունին Հայք. մէկը Սիս և միւսը Աղթամար. որոց թէպէտ հաւատքը և դաւաճութիւնը սուրբ Էջմիածին կաթուղիկոսին հաւատոյն և դաւանութեանը հետ նոյն, բայց ՚ի հոգեւոր անկէց կախում մը չունենալուն համար Էջմիածնական եկեղեցի կոչման տակը չեն կրնար պարունակել: Աստուց հովուած եկեղեցիներուն զատ զատ անուն դնել հարկ կը ըլլայ. Սաակի և Աղթամարական: Աւելի աղէկ չըլլար մի առայժմ՝ դո՛ւն Լուսաւորքական անունով նշանակել, որուն տակը Սաակի և Աղթամարական կոչուելիքն էրն ալ կը պարունակին. որովհետև այն երկու աթոռներուն կաթուղիկոսներն ալ զերենք սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին օրինաւոր յաջորդ կը ճանաչեն:

Այս Էջմիածնական անուանս դիւտը իմաստուն հեղինակիս բռնած ընթացքին մէջ ալ առանձին անպատեհութիւն ունի: Թէ որ Էջմիածնական եկեղեցւոյ դաւանութեան հոռովականն տարբերութիւնը ցուցնել կուզէր նէ՛ պէտք էր իր ընթացքին համեմատ՝ միայն սուրբ Էջմիածին սպուտ կամ՝ գոնէ նոյն սուրբ աթոռոյն կաթուղիկոսին և անոր ժողովոյն վաւերացուցմամբը հրատարակուած քրիստոնէականները քննութեան առնուէ: Ստով իր աշխատութիւնը կը թելեւորահարկ չէր ըլլար Կ. Պոլիս և Զմիւղին և կարկազա և ուրիշ անգլեր տղուած քրիստոնէականները հետազոտե-

(1) Տես լրագրոյն ցախընթաց քիւր:

ընտրեին յանձնուեցաւ : Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ Մեծին Բրիտանիոյ արտաքին քաղաքականութիւնը ամենին փոփոխութիւն մի պիտի չընդունի պաշտօնէ ից խորհրդոյն նորոգութեանը պատճառաւ :

ՊԱՇՏՅՈՒՆԱԿԱՆ ՄԱՆՍԻՑՈՒՄՆ

Վայիտե Սոյաբանին վագրօգնութիւնը համար յատուկ գործակալ մի Կ. Պոլսէն հասած ըլլալով Իզմիր , աւուրեր որ ծովագրքը գետիններ եւ ծովու մասեր ունին նոյն վագրօգնութեան վերաբերեալ , կը նրախորհին ներկայաւնայ , երկու ամսուան պայմանաժամու մէջ շարքուան ամեն օրը բաց 'ի կիրակիէն' կեսօրէն մինչեւ արեւուն մտնելը , 'ի գրասենեակն վերոյիջեալ գործակալին որ 'ի կիրիտ խանն , ի ճարտէն մնացած պարտքերն լծարկելու համար : Բաց յայսմանէ , ծովագրքը գետիններ եւ ծովու մասեր ունեցողներն անոնք' որ ժամանակաւ Վոյվոտաններն տրուած քեմիսիք ունին ձեռքերնին , պարտաւորեալ են , սահմանեալ կանոնաց համեմատ , նորոգել տալ գանոնը , նոր սենեքներ առնելով . եւ անոնք որ միայն իմուխապէրի բուրդ ունին բովերնին , կրնան փոխել գանոնը զօջան կըրուած կանոնաւոր իրաւագրի նետ :

Երկու ամսուան պայմանաժամու մէջ վերոյիջեալ կարգադրութիւնները 'ի գործ չընդունը' նոյն վագրօգնութիւններուն տէր պիտի չճանցնուին :

Իզմիր , 25 հոկտեմբեր 1868 :

Քաղաքիս երեւելի բժիշկներէն տօքթօր Սաղաւնան հետեւեալ նամակը յուղարկած է մեզ 'ի հրատարակութիւն :

Յարգոյ խմբագիր Արշաղաւոյ :

Կարգաւճ շնորհք ընէք յիտապայ տողերը հրատարակելու ձեր լրագրոյն մէջ . որոյ նպատակը ինքզինքն արգարացնել չէ՝ քանզի հարկաւորութիւն չունիմ , ոյլ իմ եղբայրակից բժշկաց միտքը լուսաւորել և յայտնի կերպիւ յուշանել զչարակամութիւնը կամ զտգիտութիւնը (ընտրութիւնը իրեն կիտրուով) տօքթօր Լէոնիին : Ահաւասիկ եղելով ինքն :

Սոցիալները հրաւիրուեցայ դարմանելու Հայ տիկին մը , որ մեթորբաթի կոչուած հիւանդութեամբ կըրաւ . ռապէր 'երկար ժամանակէ 'ի վեր : Հարկաւոր եղած քննութիւնը ընելէ ետեւ , իմացայ որ հիւանդը Բուլիբ' սյախըն ընտալօթ մը ունէր . որուն ոտքը մայրաւան արգանդին (իւթէրիւս) անցքին ձախ կողմը մը տած էր : Քննութեան արդիւնքը հարգողեցի հիւանդ տիկինը լծակցին . որ պատասխանեց թէ տօքթօր Քլաւտային կարծիքն ալ այս էր , բայց մօտիկ Լէոնիին տարբեր կարծիք ունէր : (Քէտք է որուցել թէ այս երկու բժիշկները քանի մը օր առաջ կանչուած էին հիւանդը

տեսնելու համար) : Հիւանդ տիկինը լծակցը ըսաւ ինձ , թէ մեծապէս վախցած էր մօտիկ Լէոնիին ունեցած կարծիքէն , որ կըզոյգէր թէ քաղցկեղի (չիբիբէնչէ) վերաբերեալ արտ մըն էր :

Համոզուած ըլլալով թէ իմ քննութիւնս շիտակ էր , թէ այս սպնդային ընտալօթը որուն շորս կողմը քիչ մը կարծր էր , չիբիբէնչէի ուռոյցի մը տեղ տաճուած էր , և ուզելով ազայուցանել այս բանը թէ 'ի հիւանդին և թէ ' անոր լծակցին , սխալ երկու մատով աշխատել և շատ զիրուծեամբ յաջողեցայ արգանդին անցքին լուրջ լծակցին և սպնդային Բուլիբ (ընտալօթ) մը , որ հակաթի չափ մեծ էր : Հիւանդ տիկինը շարք լծակցի որ իրեն տամ նոյն ընտալօթը՝ զոր կուզէր հիւանդութիւնը լծակցի մէջ պահել և Ս. Լէոնիին յուշանել : Եւ իրօր հետեւեալ օրը կանչել տաւազ զինքը և յուշուցայ անոր ընտալօթը՝ զոր չիբիբէնչէի ուռոյց կարծած էր : Մօտիկ Լէոնիին զարմացեր մնացի է : Սակայն իւր զարմանքը չուտով բարկութեան փոխուելով , այս բարկութեան մէջ այնպիսի բաներ ըսաւ , որ շատ աղէկ կըլար կիթ չընէր . վերջապէս ուղեց պնդել (չեմ գիտեր շարքաւտութեամբ , տղիտութեամբ կամ շարքաւտութեամբ , կըջարունակեմ ընտրութիւնը իրեն թողուլ) քե արգանդին անցքին մէկ մասը փրցուցեր էի , եւ այս բանը քեր էի երկու մատով :

Սակեց ալ գոհ չըլլալով՝ ուղեց հաստատել փաստաբանութիւններով (Իզմիր բուրբ բժիշկները շատ աղէկ գիտեն թէ Ս. Լէոնիին վիճարանութիւնները և փաստաբանութիւնները կըլարէ) տօքթօր Ռասիինէսթիին' որ քաղաքիս բժշկաց երկրպագուն է , թէ այս մեծ յանցանքը գործեր էի : Տօքթօր Ռասիինէսթիին' որ լու ճանչուած է թէ ' իրեւ բժիշկ և թէ ' իրեւ մանկաբարձ , քննեց հիւանդը , և այնչափ սրտտեղեցաւ Ս. Լէոնիին չարամիտ հարքնիքին , որ չկրցաւ ուրիշ բան մը ըսել անոր բայց միայն թէ ' երբեք չէր սպասէր ըսելու այսպիսի խօսքի բժշկութեան արհեստը վարող անձի մը , և թէ ամենամեծ սխալի մէջ կըզոտուի : Մօտիկ Ռասիինէսթիին ունեցաւ նաեւ դարբերութիւնը ըսելու թէ ' հիւանդին ազգականացը և թէ ' նոյնինքն Լէոնիին , թէ գիտէր ըստ բուսականին իմ յաջողակութիւնս մանկաբարձութեան մէջ ինչպէս նաեւ արգանդի վերաբերեալ հիւանդութեանց մէջ , հետեւեալ անկարելի էր , ըսաւ , որ այսպիսի յանցանք մը գործէի . և իւր հաշտարար բնատրութեամբ զոր ամեն մարտ գիտէ , ուղեց համոզել զմօտիկ Լէոնիին իւր սխալին վերայ , յանձնառու ըլլալով բացարեւել նմա թէ տխտարանութեան այս տեսակ դէպքի մը մէջ ի՞նչպէս կըպատահին այս եղբութիւնները :

Վկայութիւններէ հարկաւորութիւն չունէի , յարգոյ խմբագիր , ինքզինքն արգարացնելու համար . սակայն թէ մօտիկ Լէոնիին կուզէ , կրնամ յատու ըրելի տօք-

հարկաւ սուս պիտի ըլլայ . բայց այդպիսի հակասական խօսք մը ըսողին համար ճշգրտ և վճարար շիրտը ըսուի թէ այս ինչ կամ այն ինչ դրուցուածքն հիմնապէս տարբեր է . վասնզի մէկ ըսածով անկէց տարբեր է ն՛կ միւս ըսածով կընդունայ , և տարբերութիւնը կըլինայ միեւնոյն խօսողին այլևայլ խօսուածքներուն մէջ :

Ս. յս տեսութեամբ լմաստուն հեղինակին գտած տարբերութիւնը Հայաստանեայց եկեղեցին Լուսաւորչական կոչուած տեղը Էջմիածնական կոչուելով , և ամեն տեղ տեղաւոր քրիստոնէականներուն նոյնը պատասխանատու ընելովը՝ բոլորովն յոյս կըլընդին . և իմ մտնակ տարբերութեանց զիրար հիմնական անպիտանութիւն մը կուրենայ . սասր համար էր որ ազգային կրօնական ժողովն այս գիրքս պատասխանուց անարժան սեպիւր լրագրոյ միջոցաւ հրատարակեց : Սակայն մէջը պարունակած խօսքերուն որովհետեւ ծանր կերպարանք մը տրուած էր Հոռովնայ եկեղեցոյն թարգման է կարծուելով , մեր այս աշխատութիւնը այս նկատմամբ անօրուտ ըլլալով՝ զիրքս կարգաչօղներն ինքնին կըհասկընան :

Հիմնական տարբերութեանց լմաստուն հեղինակը՝ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ հաւատքը ճիշդ հասկընալու համար պէտք էր եկեղեցական գիրքերը և նոյն եկեղեցւոյ ընդունած և մինչեւ այսօրս իրեւ ուղղափառութեան վարդապետ և սուրբ յարգած և տօնած անձանց մատենագրութիւնները հետազօտել . երբեմն ալ եկեղեցական արարողութիւնները բուն լոկ կատարուած տեղը տեսնելու հետազօտութեամբ լուսաւորչականաց եկեղեցին ալ երթալ՝ և բնտած տարբերութիւններէն անոնց մէջ ո՞րքան բան գտներ ն՛կ՝ միայն անոնք նշանակել : Սասնի ընելու ըլլար ն՛կ՝ ձեռքը անդիր և

թօր Ժաֆէին վկայութիւնը՝ որ անօրութեան ժողովուրդ մէջ ըմբռնէր զԿաղարի կատարութեան կողմնէն և միանգամայն Իզմիրի զարգիլական հիւանդանոցին բժիշկն է : Ս. յս պատուաւոր բժիշկը՝ տօքթօր Ռասիինէսթիին ժամանակ մը ետքը կանչուեցաւ հիւանդին գերդատանին մէջ և իւր կարծիքը բոլորովն համաձայն գտնուեցաւ Ս. Ռասիինէսթիին կարծեացը : Տօքթօր Ժաֆէին ունեցաւ նաեւ դարբերութիւնը Յունաց հիւանդանոցը զարով տեսնել զիս . ուր կըզոտուէր տօքթօր Քլաւտային ալ , և խօսեցաւ ինձ Ս. Լէոնիին այս զբաւարտութեանը վերայ՝ զոր հիւանդին ազգականները գրուցած էին իրեն : Իւր սրտմտութիւնը ինձ յարմարեց ետեւ , ըսաւ թէ պատարաստ էր վկայելու որ և ըլլայ , թէ յիշեալ հիւանդին արգանդին անցքը բոլորովն անփնաւ կըզոտուէր :

Ս. յս բացատրութիւնները բնէ կաւ , թմու հասարակութիւնը դատէ և Ս. Լէոնիին այս բիծով մնայ : Ս. յս՝ սասնք են , յարգոյ խմբագիր , զորս կազմեալ մը որ հրատարակէք ձեր պատուական լրագրոյն մէջ , և կըյաւելցնեմ թէ , ինչ որ ընէ Ս. Լէոնիին թէ ' պատասխանելու և թէ ' ուրանալու համար , այս նամակ վերջինը պիտի ըլլայ իմ կողմնէն :

Իզմիր , 27 Նոյեմբեր 1868 :

Ս. ՄԱՂԱՆԱ

ԼՊՊԱՆՅԻՆ

Կալիթայէն Նոյեմբերի 2 ամսաթուով հետեւեալ յօդուածը յուղարկած են մեզ 'ի հրատարակութիւն :

Արթուր սրբոյն Երուսաղէմի Ներսէս անուն ծայրագոյն վարդապետ ոմն 'ի 20 Օգոստ . հասեալ 'ի քաղաքս , սասցաւ իբր վասն առանձին գործոյ ինչ Արթուրն եկեալ , ընդ որ և այցելութեան Հնդկաստանի ժողովրդեան . բայց ցարգ ոչ 'ի մին' և ոչ 'ի միւսն ծանուցեալ , բնակի յեկեղեցին : Ասի զի կառավարութիւն եկեղեցւոյն ինքրեալ է 'ի նմանեալ ունիլ նախապէս հրամանագիր յԵրուսաղէմի Ջուղայու վանաց ըստ օրինի . հարկիւ և նորա զրեալ աւ Առաջնորդն՝ թերևս սպասէ հրամանին :

Ս. յս կարգ սեպական յեկեղեցին հաստատեալ՝ որպէսզի իւրաքանչիւր թեմակալ լիցի իշխող թեմի իւրոյ և մի՛ օտար ոք յայնմ թափեցէ զԷջմիածնութիւնայց որ յատուկ վասն Հնդկաստանի ոչ այնպէս և ոչ բնական այլ անօրէնութեան իմն նոր . և թէ ի՛նչ պատճառաւ , ծանուցանի :

Հորժամ Մկրտիչ վարդապետ Ջուղայու վանուց ելանէ յԷջմիածին ձեռնարկել եպիսկոպոս յառաջ նորութիւն վանուց Ջուղայու , Լսեմով կաթողիկոս ընկալեալ գրութիւն 'ի նմանէ վասն չունեալ իշխանութիւն ինքնակամ նուիրակ հանելոյ 'ի Հնդկիս :

մարտը թողի կըլինար . վրան սեւելու բան չէր կրնոր գտնել : Ս. յս այս շնորհ և և այն անտեսութեամբ լի լինալով իւր եղանակը բռնելուն պատճառը չենք կրնոր գուշակել : Բայց արդ ինքը յայտնի տեսնուելու բան մ'է :

Մայրաքաղաքս և ուրիշ երկիրներ հոռով կական Հայոց մէջ զխտութիւնը յատաճողով ըլլալու ճամբան մտած է . և որովհետեւ ամեն ազգայց մէջ կարգաւորեալ գիտութիւնը իւր մայրենի լեզուին մշակութեան կըլարի , և այն մէջ ալ Հայերէն լեզուն որովհետեւ սէր մը մտաւ . և այն տուններուն մէջ որ ասիկց քառատուն յիտուն տարի առաջ հայերէն լեզուն հերձուածողի և հերձուածողի լեզու անուանելով խօսելու չէին զիջաներ , հիմա մարտը Հայերէն խօսողներ կըզոտուին , վասնզի հասկըցան որ լեզուին հերձուածողը չըլլար :

Ասոցմէ մանր դրարար լեզուն ալ հասկընալով և Հայաստանեայց եկեղեցական դրբերը և սուրբ հարց մատենագրութիւնները կարգաւորով՝ Հայոց համար իրենց մտքին մէջ զրամ մտըրութիւններն չգտան . ուրիշները որ գրարար չէին հասկընար , Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ըստ պատշաճի բացատրող աշխարհաբար դրբերու հանգիստելով նոյնը գտան . որով իրենց Հայաստանեայց եկեղեցին զատուելու և հոռովական եկեղեցւոյ հետ միանալու առանց պատճառի միեւնոյն աղի անդամներուն իրարմէ զատուել մ'երեցաւ : Ս. սոր բնական հետեւութիւնն էր զէպ 'ի միութիւն միաում մը . և ինչո՞ւ համար ալ չըլլար՝ երբ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հաւատքը իրենց ընդունած Հոռովնայ եկեղեցւոյն հաւատքին հետ մէկ գտան , և եկեղեցւոյ միութիւնն ալ հաւատոյ և դաւանութեան միութեանը վրայ է :

Սակայն ոմանոյ՝ որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն հա-

ըու և մէջէն իւր կարծեօքը հիմնական տարբերութիւններ բնութեալ : Եւ թէ որ ասոնք ալ քննել ուզէր ն՛կ՝ կրնար մէկ ուրիշ գիրք մը չենել , իմ մտնակ տարբերութիւնը կըպատասխանուցայ իմ համարձակ հակաական եկեղեցւոյ անուումով . որովհետեւ այս քաղաքները տարած քրիստոնէականները սուրբ Էջմիածնի կաթողիկոսէն և անոր ժողովէն հաւանութիւն առած չեն . անոր համար սուրբ աթոռոյն պատասխանատուութեան տակը չեն . ուստի ասոնց մէջ տեսնուած տարբերութիւնները Էջմիածնական եկեղեցւոյ տարբերութիւնը չեն կրնար ըսուիլ :

Ս. յս Էջմիածնական անուանած եկեղեցւոյն հոռովականակն տարբերութիւնները գտնելու համար քրիստոնէականներն ընարելու պատշաճաւոր բան մը չէ՝ : Ս. սոնք մանր տղոյ ձեռքը տրուելու սահմանուած ըլլալով՝ հաւատալով ճշմարտութիւնը թէ պէտ ամբողջ կըպարունաւին՝ բայց ընքարձակ կերպով բացատրուած չեն , ինչպէս որ ըլլալ պէտք է աստուածաբանական և վարդապետական գրոյց մէջ . և համատարութեան համար երբեմն մէկին մէջ մտքը դրուցուածք մը կըլլայ , զոր միւսայն թէ պէտ նոյնպէս համառօտ՝ բայց ուրիշ կերպով դրուցածը կըբացատրէ : Ս. յս համառօտութիւնն պատճառած մէկին մթութիւնը և միւսայն բացատրութիւնը իրարու հակառակ սեպիւրով Էջմիածնական եկեղեցւոյ մէջ հերձուած մը ենթադրելով թէ պէտ անտեղի՝ բայց բռնած կերպին բնական հետեւութիւնն էր : Իմաստուն հեղինակը այսպէս ընելէն աղէկ կըսեպէ Էջմիածնական ըսած եկեղեցւոյն հակասութեան մէջ ինչպիսի յուշանել : Հակասութիւնն ըսելով՝ միեւնոյն բանին վրայ այո՛ւ և ո՛չ մէկէն ըսելն է : Ս. սոնց մէջը հարկաւ ճշմարտ' և միւսը

